

**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА
ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
СЕРЕДИНИ XVII СТ.
ГЕТЬМАНЩИНА**

Лекція 3

план

- 1. Розгортання Національно-визвольної війни
- 2. Руїна: громадянська війна та розкол козацької України
- 3. Гетьманщина

Література

1. Аркас М.М. Історія України-Русі. – К., 1990. – С. 171-188.
2. Грушевський М. Історія української козаччини. – Т. II. – К., 1992.
3. Борисенко В.Д. Курс української історії. – К.: Либідь, 1996.
4. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. –К.: Академія, (Альма-матер), 2001. –656 с.
5. Доба Хмельницького в Україні у світі історичної хроніки міста Лукки. Ренато Розаліті // Український історичний журнал. – 1999. – № 3.
6. Мироненко О.М., Римаренко Ю.І. Українське державотворення: Словник-довідник. – К., 1997.
7. Історія України. Навчальний посібник / Під. ред. В,А. Смолія. –К.: Альтернатива, 1997. – 419 с.
8. Семененко В.И., Радченко Л.А. История Украины. – Х.: Торсинг, 1999.

1.

Розгортання
Національно-
визвольної війни

ВСТУП

- У середині XVII століття на українських землях відбулася **визвольна війна українського народу**, яка призвела до формування національної держави – **Війська Запорозького, або Гетьманщини**.
- Більше ста років проіснувала ця держава як **автономія** у складі Московщини.

причини війни

*Соціальне
гноблення
українців:
фільварки,
панщина,
кріпацтво*

*Національні
й гніт*

*Релігійний
наступ:
церковний
розкол,
окатоличенн
я, утиски
православної
віри*

події

У лютому 1648 р. на Запорозькій Січі почалося повстання.

Заручившись підтримкою Кримського ханства, повстанці отримали рішучі перемоги під *Жовтими Водами*, *Корсунем*, *Пилипцями*.

Війна охопила всю територію України.

У листопаді 1648 р. біля фортеці *Замостя* було підписане перемир'я з поляками.

У грудні 1648 р. Б. Хмельницький з повстанським військом тріумфально вступив до **Києва**

1651 Перемир'я біля Речі Посполитої

Центри полків

ЧОРНЕ МОРЕ

події

1649 р. Польща розпочала наступ, однак її війська були оточені під Зборовим і Збаражем.

Проте кримський хан, зрадив повстанців.

Зборівський мирний договір 1649 р. :

1) Україна у складі Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств під назвою **Військо Запорізьке** визнавалася автономією в межах Речі Посполитої, влада тут належала гетьманові;

2) козацьке реєстр зростав до **40 тис. осіб.**

події

1650 р. Польща розпочала новий наступ і завдала повстанцям поразки під містечком Берестечко.

Білоцерковський мир 1651 р.:

- 1) влада гетьмана поширювалася лише на Київське воєводство;
- 2) козацький реєстр зменшувався до 20 тис. осіб;
- 3) шляхта поверталася до

події

Пошуки нового союзника

Місця і роки битв
перемоги козацьких
військ

на 1654 р.
Резиденція гетьмана
України

Центри полків

Київського,
Чернігівського і
Брацлавського і
воєводств – до
Росії на правах
автономії

У 1657 р. помер Б.
Хмельницький.

Ця дата вважається
закінченням
національно-
визвольної війни
українського
народу 1648-1657
рр.

Військо Запорозьке – козацька держава

Адміністративно-територіальний устрій

Територія - Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства – 200 тис.

кв. км

Поділ на **полки** та

сотні,

адміністративно-територіальні

одиниці.

столиця – давнє козацьке місто

Чигирин

Органи влади

загальнокозацька –
**Військова або
Генеральна рада** –
верховний орган влади
(формально)

вся вища

адміністративно-політична, військова та
судова влада належала
гетьману (фактично)

старшинська рада
(допомагала керувати
гетьману)

інші атрибути державності

**населення – 3 млн.
осіб**

податкова система

судова система –
козацьке звичаєве
право, гетьманські
універсали,
Литовські статuti,
магдебурзьке право

армія

символіка

Форма правління

2.

Руїна: громадянська війна
та розкол козацької України

- У ході визвольної війни **1648-1657 рр.** сформувалася нова українська держава – **Військо Запорізьке**, яка мала власну територію, населення, органи влади, армію, символіку.
- Українська державність мала **напіввійськовий характер**.
- Однак смерть Б.Хмельницького перервала консолідаційний процес. Здобутки української державності були втрачені його наступниками.
- **60-80-ті рр. XVII ст.** увійшли в історію України як «**доба Руїни**».

Руїна

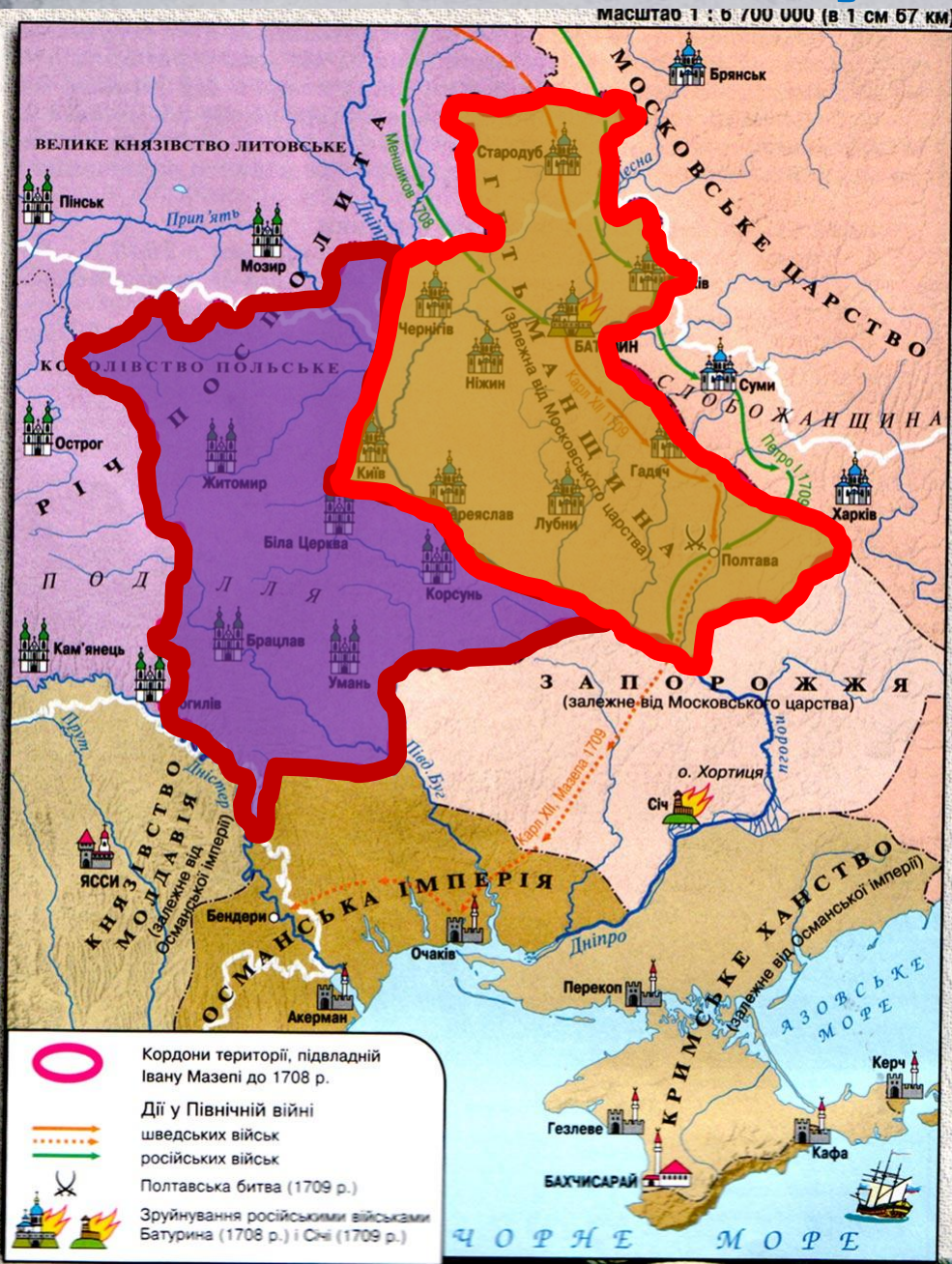
- Навесні **1657 р.** козацька рада обрала гетьманом **Юрія Хмельницького**.
- Однак вже через півроку молодий та слабохарактерний гетьман був усунутий від влади внаслідок державного перевороту.
- Новим гетьманом у жовтні **1657 р.** став **Іван Виговський**.
- **1658 р.** він підписав із Польщею **Гадяцький договір**. За його умовами Україна входила до складу **Польщі**.
- Однак воєнні дії Москви та існування серед козаків промосковської опозиції змусили Виговського зректися булави та виїхати до Польщі.

Руїна

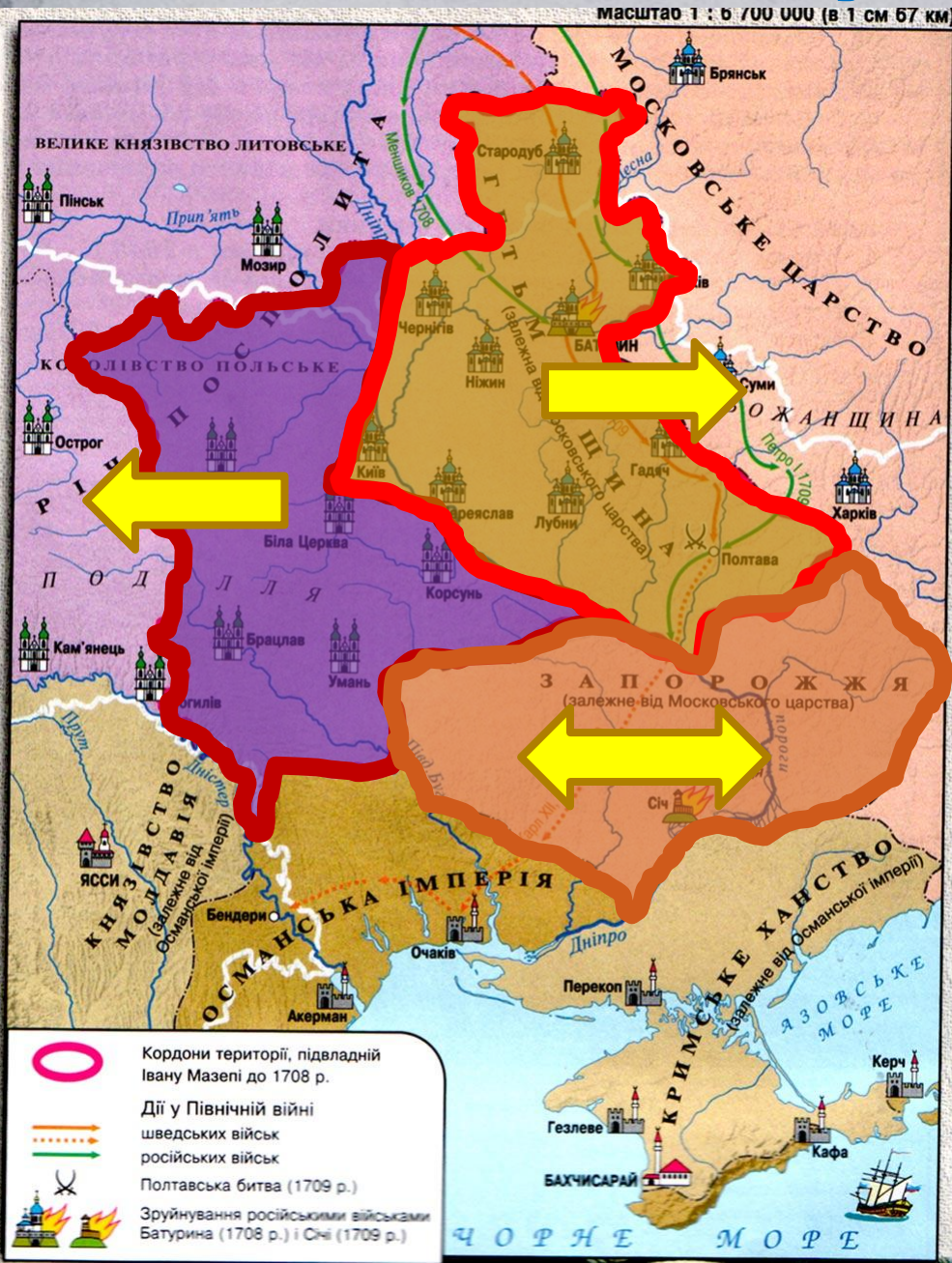
- У 1659 р. гетьманом, вже вдруде, став **Юрій Хмельницький**.
- Під тиском Москви він підписав новий **Переяславський договір**, який перетворював Україну на автономну частину Росії.
- А за умов **Слободищенського трактату**, підписаного ним у 1660 р. з **Польщею**, Україна знову поверталася під владу Речі Посполитої.
- У 1663 р., зрозумівши, що він не зміцнив держави, а став одним з ініціаторів її розколу, Юрій Хмельницький зрікся гетьманської булави та пішов у монастир.

Руїна

- А Україна територіально розділилася на дві частини
- **Правобережжя** з гетьманом Павлом Тетерею (пропольської орієнтації)
- **Лівобережжя** з гетьманом Іваном Брюховецьким (робив ставку на московський уряд).
- Настав період збройного протистояння Лівобережної та Правобережної України, змагання за гетьманську владу та залучення іноземних держав (Росії, Польщі, Туреччини та Криму) до вирішення внутрішніх проблем.

Руїна

Громадянська війна між Лівобережжям і Правобережжям супроводжувалася втручанням Польщі та Московщини у внутрішнє життя України.

Врешті-решт, Московщина і Польща вирішили поділити українські землі.

У 1667 р. між Росією та Польщею було укладене Андрусівське перемир'я на 13,5 років:

Лівобережна Україна відходила до складу Московщини,

Правобережна Україна – до складу Польщі, а Запорозжжя – під спільне управління обох сторін.

Руїна

- Боротьбу за об'єднання України очолив гетьман Правобережжя **Петро Дорошенко**.
- 1668 р. на Лівобережній Україні в ході антимосковського повстання було вбито І. Брюховецького.
- П.Дорошенко об'єднав козацьку Україну.
- У червні 1668 р. військова козацька рада обрала його **гетьманом об'єднаної України**.

Руїна

- Однак гетьман опинився у війні на два fronti – з Росією та Польщею.
- П.Дорошенко шукає допомоги у турецького султана.
- У 1672 р. Туреччина розпочала війну проти Польщі, П.Дорошенко виступив на її боці, а Правобережжя знову стало театром воєнних дій.
- Проте після перемоги Туреччина стала вимагати сплати данини, роззброєння козаків, руйнації фортець. Українське населення грабувалося турками і татарами. Авторитет гетьмана слабшав, він втрачав підтримку мас.
- Після марних спроб дійти згоди з Росією та Польщею у **1676 р.** гетьман П.Дорошенко склав повноваження.
- Падіння гетьманства П.Дорошенка ознаменувало завершення Національно-визвольної війни та її поразку.

Однак національно-визвольна війна мала велике *історичне* *значення*

- зумовила виникнення ідеї утворення незалежної української держави,
- призвела до відтворення Української держави, частина якої майже століття проіснувала на правах автономії у складі Росії,
- вплинула на розвиток національної свідомості українців,
- сприяла розвитку української культури (усної народної творчості, літератури, літописання).

3.

Гетьманщина

- **Гетьманщина, або Військо Запорозьке** – козацька держава, створена в ході національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького у середині XVII ст.
 - Після поділу України автономія на Правобережжі була ліквідована поляками.
- На Лівобережжі у складі Росії ще сто років зберігалася автономія.
 - Тому з **кінця XVII до кінця XVIII ст.** **Гетьманщиною** називають **Лівобережну Україну**.

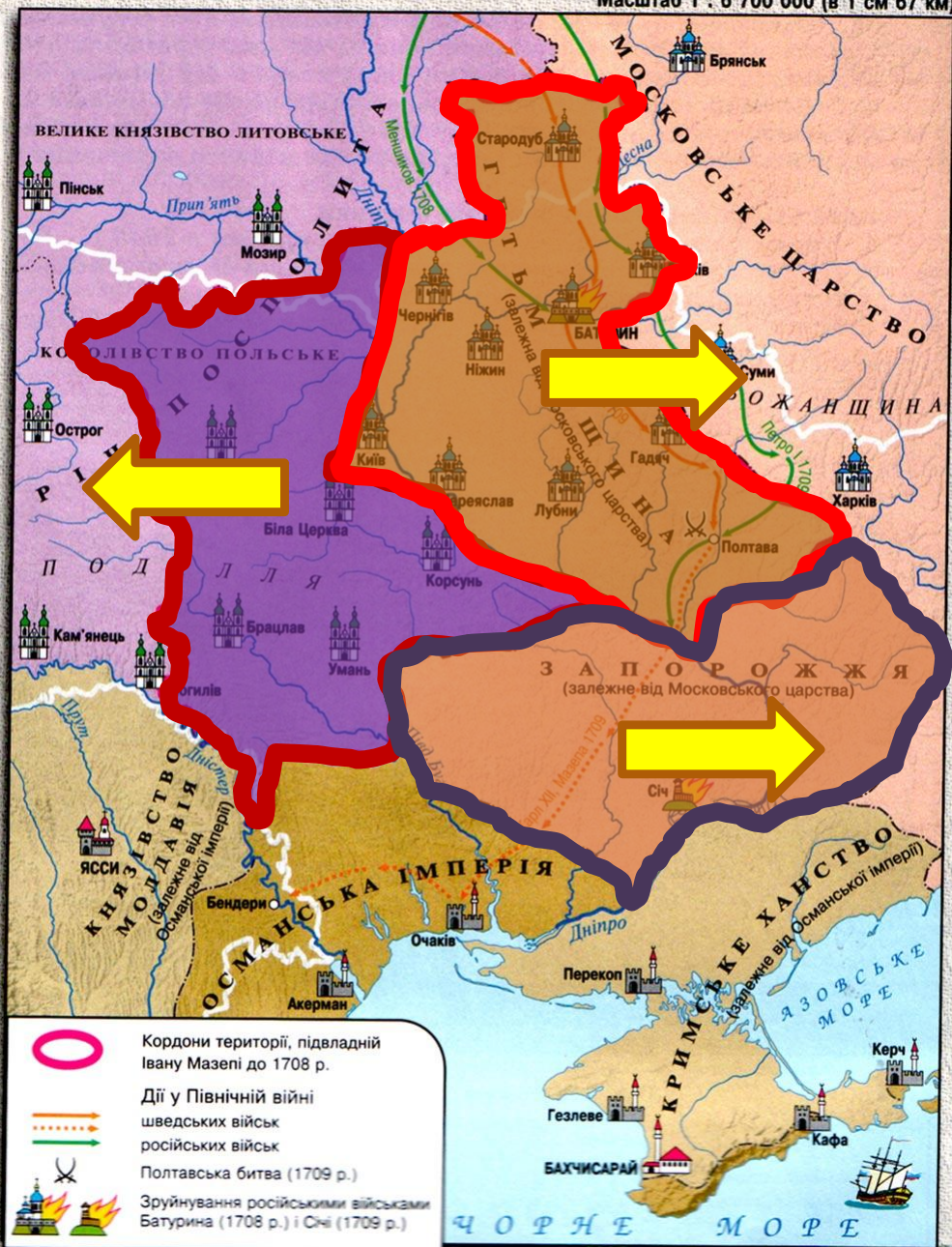
Гетьманщина

- Після капітуляції П. Дорошенка Туреччина вручила гетьманську булаву Ю. Хмельницькому, який третій раз став гетьманом.
- Розпочався новий етап збройного протистояння між Правобережжям і Лівобережжям.
- Однак гетьман виявив себе як жорстокий і деспотичний правитель, який викликав до себе загальну ненависть і зневагу. У 1681 р. був страчений турками.

Правобережжя

масштаб 1 : 6 700 000 (в 1 см 67 км)

- У **1686 р.** між Росією та Польщею був підписаний „**Вічний мир**”. Умови:
- за Московським царством визнавалася Лівобережна Україна, Київ та Запоріжжя;
- до Польщі відходили Правобережна Україна, Галичина і Волинь;
- під владою Туреччини залишалася Поділля (у 1699 р. було приєднано до Польщі)
- Таким чином, „Вічний мир” поставив останню крапку в процесі поділу українських земель між сусідніми державами - Росією, Польщею та Туреччиною.

Вічний мир

- Після **Івана Брюховецького** гетьманська булава на Лівобережжі дісталась **Івану Самойловичу** (1672-1687 рр.).
- Однак намагання І. Самойловича перетворити Гетьманщину на спадкову монархію призвело до старшинської змови, яка завершилася арештом І. Самойловича та засланням його до Сибіру.

Лівобережжя

- Гетьманом Лівобережної України став **Іван Мазепа** (1687-1708 рр.).
- Гетьманування розпочав як політик промосковської орієнтації.
- У 1689 р. на російський трон сідає **Петро I**. Мазепі вдалося завоювати його прихильність.
- Однак, спілкуючись із царем, І.Мазепа розуміє, що стрижнем **політики Росії** є прагнення підім'яти під себе **українську автономію**, максимально її **обмежити**.
- Головною **метою** гетьмана було **об'єднання** всіх українських земель та **створення держави**.

Лівобережжя

масштаб 1 : 6 700 000 (в 1 см 67 км)

За наказом Петра I гетьман І. Мазепа подавив антипольське повстання на **Правобережжі** і тимчасово **об'єднав Лівобережну і Правобережну Україну.**

У 1700 р. розпочалася **Північна війна** між Росією та Швецією.

Сподіваючись вивести Гетьманщину з-під влади Росії, Мазепа укладає зі **Швецією таємну угоду**, яка передбачала **відновлення державної незалежності України.**

Тому у **Полтавській битві 1709 р.** гетьман виступив як союзник шведів.

Зазнавши поразки, І.Мазепа змушений був тікати до Туреччини.

Там неподалік від Бендер гетьман Мазепа помирає від хвороби.

Козацька рада у **1710 р.**

обирає гетьманом **Пилипа Орлика**. **Лівобережжя**

Зруйнування російськими військами Батурина (1708 р.) і Сні (1709 р.)

ЧОРНЕ МОРЕ

- У **1710 р.** Пилип Орлик із козаками уклав договір **«Конституція прав і вольностей Війська Запорозького»**.
- Проголошувалася незалежність України від Росії та Польщі;
- територія України визначалася Зборівським договором 1649 р.;
- обмежувалася влада гетьмана, аби запобігти утвердженню монархії
- створювався своєрідний козацький **парламент (законодавчий орган) – Генеральна Рада**. До її складу входили: старшина, полковники, делегати Запорозької Січі та представники від полків;
- найвища **виконавча влада** належала **гетьманові та генеральній старшині**;
- підвищувалася роль військового **Генерального суду**.

Конституція Пилипа Орлика

- Це була **перша Конституція** в історії нашої держави.
- Вона намітила шляхи побудови нового, **демократичного устрою України**: обмеження прав гетьмана, створення Генеральної ради як представницького органу, поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, виборність посад.
- Однак Пилипу Орлику не вдалося реалізувати свою програму на практиці.

Конституція Пилипа Орлика

- Після поразки гетьмана Мазепи посилюється наступ царизму на автономні права України.
- **1708 р.** за наказом Петра I було зруйновано **Батурин** – резиденцію гетьмана.
- **1708 р.** було зруйновано **Запорозьку Січ** (Чортомлицьку).
- Репресії проти мазепинців.
- **1708 р.** під тиском царя гетьманом було обрано **Івана Скоропадського (1708-1722)**. Обмежувалася влада гетьмана, встановлювався контроль за нею.
- **1722 р.** була утворена Малоросійська колегія, контролюючий орган.

Лівобережжя

- Після смерті І. Скоропадського наказним гетьманом стає молодий та енергійний **Павло Полуботок (1722-1728)**.
- З козацькою старшиною він склав «Коломацькі чолобитні» - звернення до російського імператора Петра І:
- Старшина домагалася відновлення державних прав України, ліквідації Малоросійської колегії і дозволу обрати нового гетьмана України.
- У відповідь російський уряд заарештував і ув'язнив П.Полуботка в Петропавлівській фортеці, де він і помер.

Лівобережжя

- Після смерті Петра I Малоросійська колегія скасована.
- У 1727 р. через загрозу війни з Туреччиною на Лівобережжі було дозволено **вибори гетьмана**.
- Гетьманом став **Данило Апостол** (1727-1734 рр.).
- Він отримав від царя Петра II «**Рішительні пункти**», які обмежували козацьке самоврядування.
- Провів адміністративну, судову і земельну реформи.
- Плануючи використати козаків у новій русько-турецькій війні, у **1734 р.** царський уряд дозволив козакам заснувати **Нову Січ на ріці Підпільній**.

Лівобережжя

- Після Д.Апостола російська імператриця Анна Іоанівна не дозволила обрати нового гетьмана, а гетьманську владу було передано тимчасовому державному органу – **«Правлінню гетьманського уряду»**.
- Метою «Правління...» був контроль за діяльністю козацької генеральної старшини та **обмеження політичної автономії Гетьманщини**.
- Посилено втручання російського уряду у внутрішні справи Гетьманщини, тривала русифікація українського населення, терор «Таємної канцелярії».

Лівобережжя

- У **1750 р.**, за часів імператриці Єлизавети Петрівни, останнім гетьманом став **Кирило Розумовський**.
- За Розумовського Гетьманщина пережила «золоту осінь»: гетьман провів судову реформу, почав скликати з'їзди старшини, провів модернізацію війська.
- Однак прихід до влади **Катерини II** (1762-1796 рр.), яка прагнула централізованої держави, кардинально змінив ситуацію.
- Спроба добитися для свого роду спадковості гетьманства закінчилася для К.Розумовського втратою гетьманської булави.

Лівобережжя

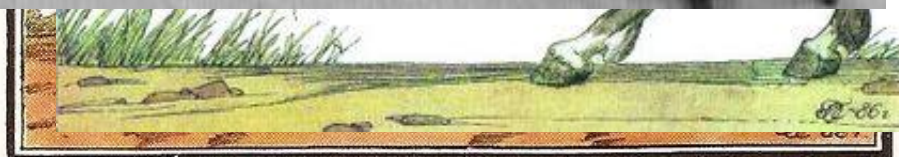
Катерина II ліквідувала українську автономію:

1783 р. – юридично оформлене кріпацтво.

Лівобережжя

Обер-офицер
конных полков

Історичне значення Гетьманщини

- Протягом майже століття Гетьманщина була центром політичного життя України.

Самоврядування сприяло розвитку української нації, піднесенню української шляхетської еліти, яка пишалася своїми традиціями.

Гетьманщина була для політичних діячів ХХ століття прикладом українського самоврядування, доказом того, що український народ мав власну державу.

З нащадків козацької старшини Гетьманщини вийшло багато діячів, які сприяли формуванню національної самосвідомості українців.

Приклад Гетьманщини надихав сучасних українців у прагненні мати власну національну державу.

● За умовами «Вічного миру»,

А ТИМЧАСОМ ТАЙДАМАКИ НОЖІ ОСВЯТИЛИ

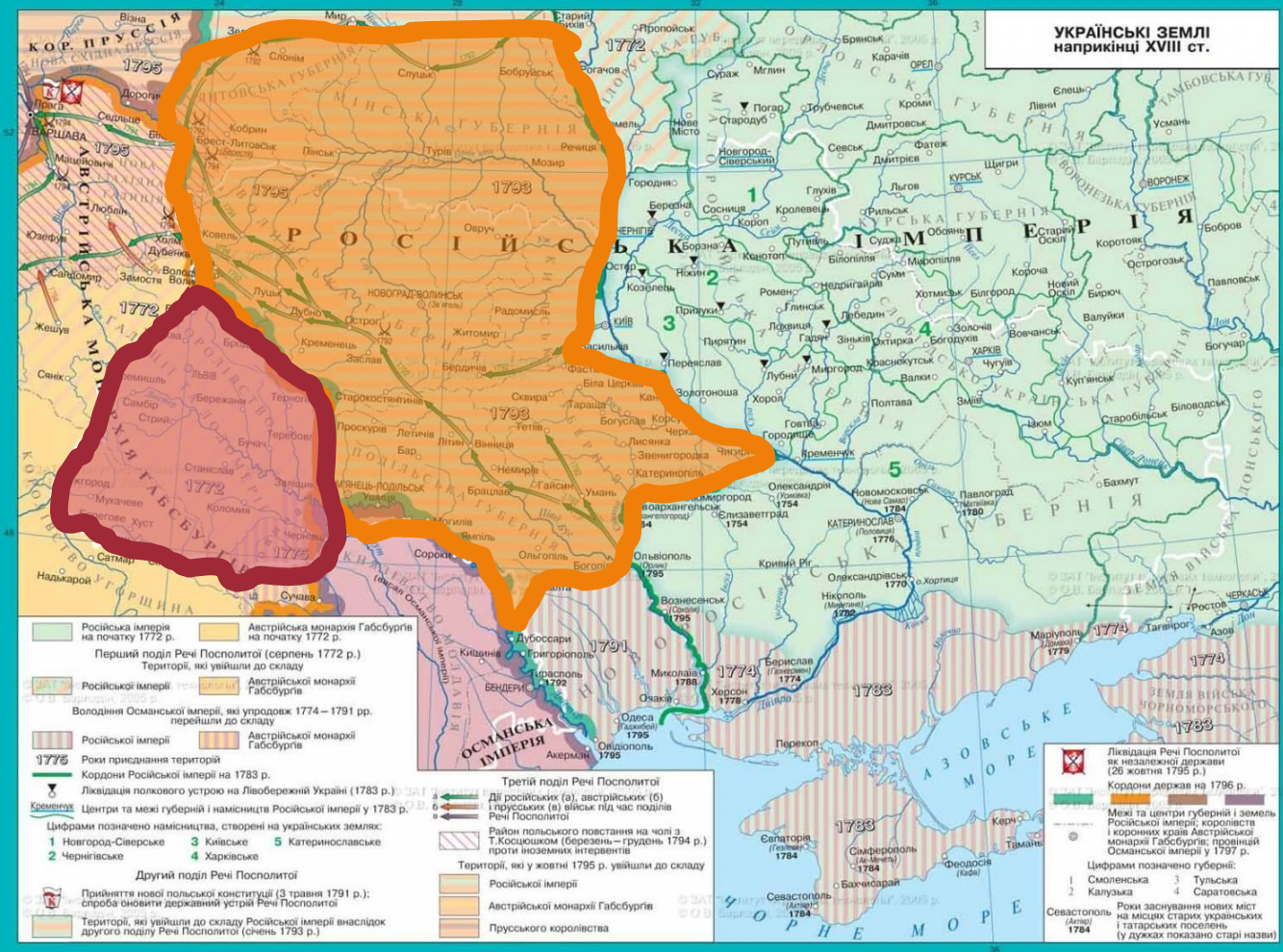
спричник одогув у 1700-1701 рр.
Очолив його **Олекса Довбуш**.

Правобережжя та Західна Україна

У II половині XVIII ст. відбулися три поділи Польщі між Росією, Австрією і Прусією. Українські землі, що входили до складу Польщі, відійшли:

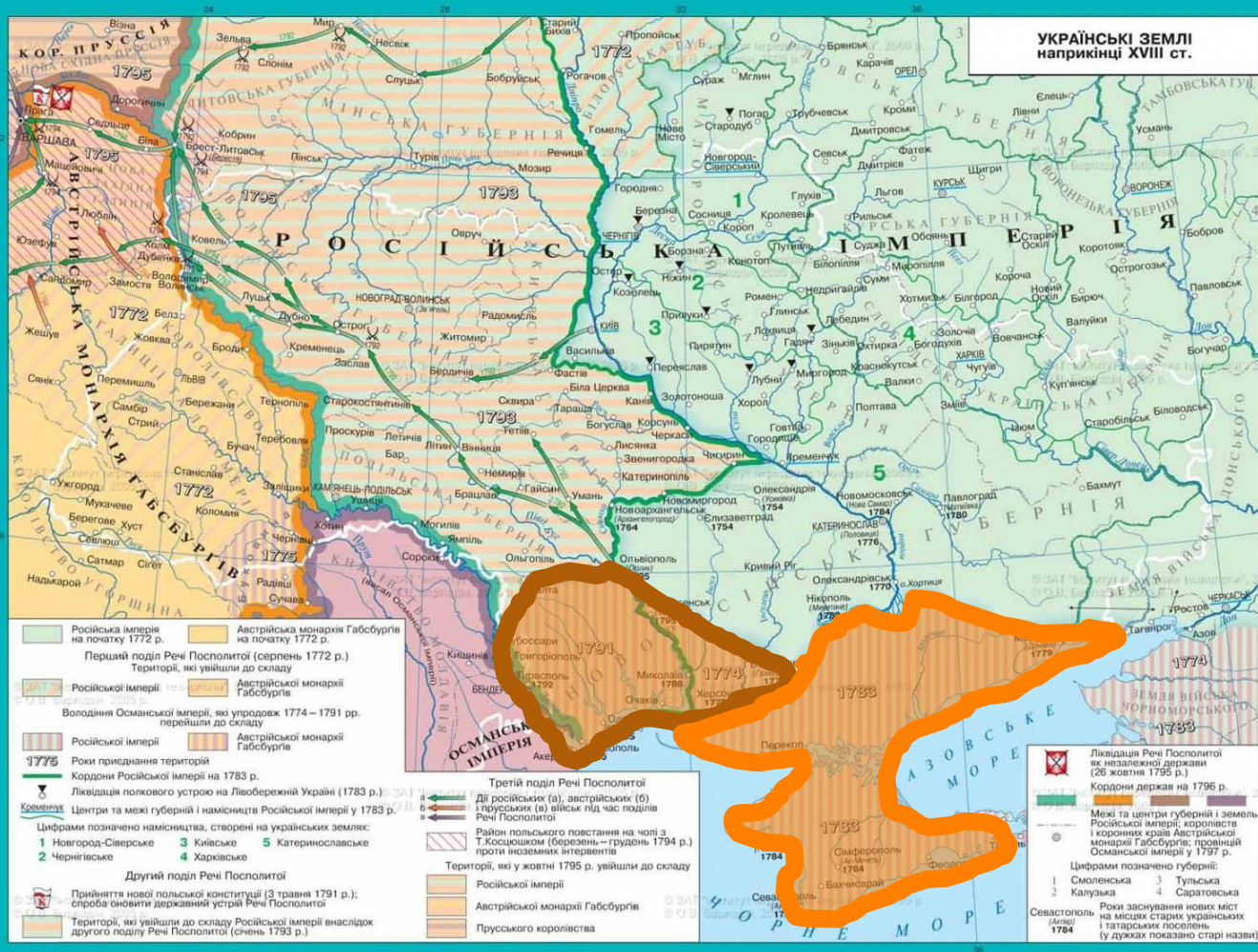
Правобережна Україна – до Росії.

Буковина та Галичина – до Австрії (під її контролем перебувало і Закарпаття).

Три поділи Польщі

- В результаті перемоги в русько-турецьких війнах **Росія** приєднала землі між **Дніпром та Дністром**.
- **1783 р. Кримське ханство** було ліквідоване, його території увійшли до складу Росії.
- Південні українські землі отримали назву **Новоросія**.

Приєднання південних земель

- Українська автономія у складі Росії – **Гетьманщина** – проіснувала близько ста років.
- Однак через несприятливі політичні умови та недостатню внутрішню консолідацію українському народу не вдалося зберегти свою державність.
- Наприкінці **XVIII ст.** автономія Лівобережжя була ліквідована.
- В результаті зовнішньополітичних змін **XVIII ст.** українські землі опинилися в складі **двох** імперій:
- **Правобережжя, Лівобережжя, Південь, Крим – у складі Російської,**
- **Західноукраїнські землі – Галичина, Буковина і Закарпаття – у складі Австрійської імперії.**
- Розпочався новий період історії України.

Підсумки

1. Назвіть хронологічні межі та етапи Національно-визвольної війни середини XVII ст.
2. Дайте оцінку діяльності гетьмана Богдана Хмельницького.
3. Які битви Національно-визвольної війни відбулися впродовж 1648 р.?
4. Коли і на яких умовах було підписано Зборівський мирний договір?
5. Коли і на яких умовах було підписано Білоцерківський мир?
6. Коли і на яких умовах було підписано Переяславський договір («Березневі статті»)?
7. Як називалася козацька держава, утворена в ході Національно-визвольної війни середини XVII ст.?
8. Дайте визначення терміну «Гетьманщина».
9. Чому 60-80 рр. XVII ст. в історії України називають «добою Руїни»?

Контрольні питання

1. Дайте оцінку діяльності гетьмана Івана Мазепи.
2. У чому полягає історичне значення Конституції Пилипа Орлика?
3. Охарактеризуйте політику російського царизму щодо Гетьманщини у XVIII ст.
4. Хто був останнім гетьманом Війська Запорізького?
5. Коли був ліквідований інститут гетьманства?
6. Коли було зруйновано Запорозьку Січ?
7. Коли було ліквідовано полкову систему на Гетьманщині?
8. Назвіть дату юридичного оформлення кріпацтва.
9. За яких зовнішньополітичних обставин українські землі опинилися у складі Росії та Австрії?

Контрольні питання